

УДК 392.12+394.26](477)"192/198"

О. О. Боряк

**На шляху до радянської ідентичності:
спроби запровадження нової моделі
святкування народження дитини (1920-ті рр.)**

У статті розглядається запровадження революційного обряду "октябрин", що розпочалося в Україні у другій половині 1920-х рр. Так більшовистська влада намагалась витіснити релігійний обряд хрещення. Найперші відомості про проведення нового обряду відносяться до Сходу України, де була найбільша кількість робітничої молоді. Проте між церковним обрядом хрещення і новими "червоними хрестинами" було багато спільного. Священника замінив партійний (комсомольський, профспілковий) керівник, купіль і хрест – зірка й прапор, крижмо – червона тканина, церковний спів – революційні пісні. Спроба запровадити новий цивільний обряд виявилася невдалою – наприкінці 1920-х рр. він зник.

Ключові слова: "октябрини", радянська ідентичність, соціалістична обрядовість, хрестини, атеїстична боротьба.

В статье рассматривается кампания внедрения революционного обряда "октябрин", развернувшаяся во второй половине 1920-х гг. Так большевистская власть пыталась вытеснить религиозный обряд крещения. Первые попытки его проведения были зафиксированы на Востоке Украины, где было наибольшее количество рабочей молодежи. Между церковным обрядом крещения и "октябринами" было много общего. Священника заменил партийный (комсомольский, профсоюзный) функционер, купель и крест – звезда и флаг, крижмо – красная ткань, церковное пение – революционные песни. Новый обряд "октябрин" просуществовал всего несколько лет.

Ключевые слова: "октябрины", советская идентичность, социалистическая обрядность, крестини, атеистическая борьба.

The introduction of the revolutionary rite Oktiabryny in Ukraine in the second half of the 1920s is considered. In this way Bolshevik government tried to replace the religious rite of baptism. The earliest evidence of a new rite are associated with the East of Ukraine with a largest number of young workers. However the religious rites of baptism and the new "red baptism" had much in common. Priest was replaced by party (Komsomol, trade union) leader, bath and cross – by star and flag, baptismal cloth – by red cloth, church singing – by revolutionary songs. An attempt to

introduce new civilian ceremony was unsuccessful: in the late 1920s it was gone.

Key words: *Oktiabryny, Soviet identity, socialist rites, baptism ceremony, atheist struggle.*

Культурні практики радянського суспільства – це суттєва складова більшовистського проекту формування нової *радянської ідентичності*. Запровадження "соціалістичних" свят та обрядів на практиці означало привнесення до життєвих подій окремого індивіда спільних колективістських практик, і як наслідок – суттєву реорганізацію внутрішнього життя громадян і як наслідок – витворення типу нової людини *Homo Sovieticus, людини радянської*. Її ідеальний образ, окрім іншого, був несумісним із будь-якими проявами релігійності. Як вчили класики марксизму-ленінізму, на зміну релігійному культу мало прийти щось інше. Поставала нагальна потреба у запровадженні нових підходів до традиційної обрядовості.

Поява цікавості до розробки нових свят і обрядів простежується від перших місяців встановлення влади більшовиків в Україні до початку 1930-х рр. Вже в січні 1919 р. Тимчасовим робітничо-селянським урядом України було прийнято декрет "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви", подібний до Декрету РНК РСФСР "Про свободу совісті, церковних і релігійних об'єднань або про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" (січень 1918 р.). 20 лютого 1919 р. Раднарком УСРР прийняв Декрет "Про цивільний шлюб, про дітей і про ведення книг актів громадянського стану" [3]. Відтак були створені і почали функціонувати спеціальні органи – відділи запису актів громадянського стану.

Чи не першими під пильне державне око потрапила така подія людського життя, як народження дитини, а саме – церковний обряд хрещення (і наступна за тим гостина – хрестини), на зміну якому мав прийти цивільний, безрелігійний революційний обряд. Майже відразу він став відомим під назвами "октябрини" або "червоні хрестини" (також "жовтини", "звіздини", "пролетарські хрестини"). В Україні одні з перших згадок про організацію такого роду заходу відносяться до січня 1924 р. Це були "октябрини", організовані для робітників Знаменського цукрового заводу, та "червоні хрестини" – для працівників київської друкарні. Спираючись на свідчення, які були розміщені, зокрема, у місцевих газетах, можна стверджувати, що на той час сценарій проведення нового обряду в основних рисах уже окреслився: "... 29 січня 1924 р. робітничий клуб Знаменського

цукрового заводу був набитий робітниками. Незвична на заводі подія – октябрини. Дитина переходить на руки секретарю комсомола, який заявляє, що з 14 років маленький товариш зараховується членом комсомолу, де отримає виховання для вступу в ряди Компартії. Далі предзавкому цукровиків обіцяє вчити дівчинку, коли вона підросте, [тому] як будується пролетарська держава, як вона управляється, і тут же пропонує вважати її членом союзу цукровиків. Як новому члену профспілки, завком тут же видає новонародженій членську карточку з 14-річною відпусткою" [7].

Тоді ж сценарій проведення "червоних хрестин" було апробовано і в Києві. Тут при вході до клубу міської друкарні висіла велика афіша, що запрошувала на урочисту подію. У президії сиділи представники партійної, комсомольської, профспілкової організації, передовики виробництва. До залу під музику і загальні оплески зайшли молоді батьки з немовлям, пройшли на сцену. Далі були виступи товаришів по роботі, а також друзів, батьків. У всьому дійстві панував дух революційної романтики: секретар комсомольської організації оголосив рішення про прийняття малюка на громадське виховання до комсомольської організації на 15 років. В урочистій тиші було виголошено ім'я дитини – Володимир. Батьки пообіцяли виховати достойного сина й під звуки святкового маршу отримали подарунки [6, с. 237].

Переважна більшість свідчень указує на те, що початковий етап упровадження нової обрядовості припадає на кінець 1923–24 рр. При тому апробація нових форм реєстрації новонародженого спершу відбулась у містах на Сході України. Це виглядає закономірним, виходячи з того, що цей регіон розглядався владою як ключовий щодо виконання планів індустріалізації. Відповідно, вже тоді в округах із промисловими підприємствами (Донеччина й Харківщина), в робітничих містах і селищах спостерігались активні процеси як внутрішньої міграції, так і природнього приросту населення. Це був найсприятливіший ґрунт для запровадження соціалістичних нововведень. Так, студент-практикант Пирятинського педагогічного технікуму ім. Г. Сковороди, який 1928 р. збирав матеріал з "історичного краєзнавства" у робітничому селищі Мар'їнка поблизу Донецька, писав: "... втискання нового побуту майже не помічається, але октябрини деяка частина населення справляла до 1924 р." Він зафіксував деякі деталі проведення "октябрин": несуть дитину в сільраду, запишуть, а потім кум, кума та деякі партійці у клубі зроблять маленьке засідання, а тоді, привітавши, дають подарунки дитині, а

інколи навіть зараз же записують у жовтенята. Тоді всі розходяться, а лише кума несе дитину і готуються до вечірки. Увечері кличуть всіх молодих жінок, чоловіків, навіть хлопців та дівчат (це коли роблять комуністи). Тоді як приходять, всі накривають стіл і гуляють" [1, арк. 125 зв.].

Проте держава, яка бачила своє завдання у повсякчасному регулюванні приватної сфери громадян, намагалась впливати не тільки на представників робітничого класу, але й інших верств населення, і творча інтелігенція не була винятком. Про це свідчить згадка про проведення "червоних хрестин" у ті ж роки в Харкові, де були задіяні два подружжя із "працівників мистецтва". Тоді для проведення дійства було обрано оперний театр. За свідченнями, зал, прикрашений червоними прапорами і квітами, був переповнений (!). Зрозуміло, не могло обійтися без президії із усе тими ж представниками громадськості. В урочистій обстановці оголошувалось і колективно стверджувались імена дітей, а також обиралися громадські "шефи" дитини – оперний театр і Всеукраїнське фотокіноуправління, представники яких дарували дітям "повне червоне крижмо". Комсомольці брали зобов'язання допомогти батькам у вихованні дітей до прийняття їх у лави комсомолу і видавали батькам спеціально виготовлені з цієї нагоди кандидатські карточки. Наприкінці всі присутні співали "Інтернаціонал" і комсомольський гімн [6, с. 238].

Так само із Харківщини маємо свідчення про святкування в 1926 р. "октябрин" у бупрі № 1 (будинок примусових робіт), де в ув'язненої селянки з Курської губернії, народилася дівчинка. Жінка була засуджена разом із чоловіком на 10 років за вбивство. Після зняття суворої ізоляції подружжя разом працювало на вільних роботах у сільськогосподарській колонії. На момент народження дитини обидва відсиділи лише по 4 роки та перебували у різних бупрах. Урочистість цього заходу, гучне ім'я Нінель (на честь В. І. Леніна) для новонародженої, подарунки та аплодисменти – так була "відсвяткована" ця подія. Після проведення врочистостей жінку із дитиною розлучили [5].

Безумовно, пріоритетним для більшовистської влади залишалася робота з підриву релігійних уявлень селянства, адже саме воно складало основну соціальну базу православ'я. Проте в другій половині 1920-х рр., коли мешканці сіл усе ще відчували себе господарями на своїй землі, а отже дотримувалися давніх звичаїв і обрядів, досягти успіху було неможливо. Відмова від церковного

хрещення викликала у селян, за словами самих пропагандистів, "шалений опір". Проте він був приписаний несвідомому, відсталому, затурканому селянину, а передусім – "класовим ворогам" – куркульству і церковникам. Серед винних називали й жінок, які перебували під впливом релігійного "дурману" та пережитків патріархального побуту. Тому основні відомості із проведення "октябрин" у сільській місцевості відносяться переважно на кінець 1920-х рр. Сьогодні важко відокремити революційний романтизм організаторів і натхненників запровадження нової "соціалістичної" обрядовості, покликаної закласти цеглину у формування нової людини, від замовної кампанії жорсткої ідеологічної спрямованості. Проте не викликає сумнівів намагання організаторів надати новому обряду неповторної яскравості, що мала закарбуватися на все життя й повернути селян до сприйняття нових форм обрядовості. Про це свідчить святкування "октябрин" у с. Кобеляки на Полтавщині, коли в село завітали легендарний полководець Григорій Іванович Котовський із дружиною Ольгою Петрівною. Очевидно, ця подія відбулася до серпня 1925 р. – часу загибелі "червоного" отамана. На сільській площі в цей день спеціально встановили трибуну, оздоблену кумачем, гірляндами квітів і зелені. Перед нею вишикувались святково вбрані батьки, яких зібрали, припускаємо, у всіх навколишніх селах, із немовлятами на руках. Котовський стояв за трибуною, високо піднімав над головою кожну дитину й урочисто проголошував її ім'я. Далі він передавав дитину батькам, вітав їх із цією радісною подією і висловлював переконання, що з нащадка виросте достойний громадянин "Країни Рад" [6, с. 238].

І все ж, попри активні заходи щодо викорінення церковного хрещення й запровадження нової форми соціалістичної обрядовості, легкої перемоги годі було очікувати. Вже в серпні 1925 р. записувач наводив слова-розмірковування респондента (щоправда, старшого, 76-річного віку), який без особливого ентузіазму свідчив про святкування "червоних хрестин" у с. Прихидьки (нині – Пирятинський район Полтавської області): "... тепер справляються так: мати і батько приносять дитину в сільбудинок, а кумів нема, сідають коло столу, пограє музика їм, а далі старші по черзі щось розказують, і гуртом дадуть ім'я в честь якого-небудь проводиря комуніста, або в честь якого комуністичного празника, крім того дають тут і подарки, а інколи надають багато, але баба каже, що це не хрестини, а біг зна що, та ту дитину ходить колихати чортяка, так воно і умре. Хай бог боронить лучшє нас від такого" [2, арк. 59 зв].

Останні поодинокі свідчення про відправлення "червоних хрестин" припадають на кінець 1920-х рр. До того часу відноситься запис: "... В сучасний мент лише записують дитину у сільрадї тай більш нічого, а деяка частина по-старинному хрестять у церкві". І там же: "Але октябрини вже тепер не дозволяють справляти, бо кажуть: "Звідкі ми знаємо, що ми октябрини пройдем, всі три коління, і буде гарний комуніст, а може він буде бандит?" [1, арк. 125 зв]. Згортання будь-якої романтики у цій справі прискорила реорганізація органів ЗАГСУ, яка відбулась у липні 1934 р. Усі вони були включені до структур Народного комісаріату внутрішніх справ, їх співробітники набули міліційних чинів, а начальники відділів стали лейтенантами [4].

Як бачимо, "октябрини" як складова нових революційних свят та обрядів, що були покликані замінити релігійний обряд хрещення дитини, у своїй початковій формі набули ознак формування нової радянської релігії. Це була лише видозмінена форма вираження православної традиції. На зміну церковному таїнству прийшов суспільний ритуал із тим самим набором дій і атрибутів: постать *священника замінив партійний (комсомольський, профспілковий) керівник*, захід проводився у вигляді зборів трудового колективу в окремому приміщенні, прикрашеному прапорами, зірками, портретами вождів, замість *церковного співу лунали революційні пісні*; замість *крижма* використовувався *шмат тканини червоного кольору*. Подарунки, кандидатські карточки, а також зарахування немовляти до когорта комуністів / комсомольців / піонерів / жовтенят) із навіюванням / нав'язуванням загальної ідеї майбутнього месіанства, самовідречення, жертвовності – все це було покликано вплинути на психічні процеси відчуття та сприймання людини, утворення в її свідомості іншої реальності.

Це був знаковий крок більшовистської влади на шляху регулювання державою людини й скорочення її приватного простору. Чи не найпершим насаджування нової революційної безрелігійної обрядовості відбулося саме на східних теренах України. Саме там, де запроваджувався комплекс заходів із прискореного розвитку промисловості і, як наслідок, спостерігалися масові міграції (у тому числі – селян у міста) та значний природній приріст населення. Великою мірою ці заходи були розраховані передусім на молодь робітничих міст і селищ. Тут мала місце концентрація пролетарських соціальних груп і класів, уже відірваних від власних коренів, а відтак – традиційної культури та її носіїв. З точки зору більшовистських вождів, це мав бути ефективний крок в напрямку розгортання антирелігійної

боротьби й отримання результату в найближчій перспективі. Одночасно ставилося завдання підірвати авторитет традиційних громадських інститутів. Саме громада, громадські звичаї були основою для збереження селянського світосприйняття. На них у разі дестабілізації міг розраховувати селянин. Показово, що попри всі зусилля, кумівство із всім колом обрядодій та атрибутів, яким закріплювалося прийняття новонародженого до громади, в обряді "октябрин" знівелювати не вдалося. Воно бодай напівлегально, але все ще залишалося суттєвим фактором збереження традиційних цінностей.

Старання пропагандистів і партійних ідеологів нового обряду, із усім його революційним романтизмом, якраз націлювалися на середовище молодих людей – на тих, із кого потрібно було формувати "нову" людину і "новий" клас. Це перше покоління радянської молоді, передусім – робітничої, було найпростіше адаптувати до нових реалій, тут було найменше ризиків "культурного" конфлікту між "пережитками" минулого і революційним піднесенням. Невдовзі саме ця молодь, яка сприйняла й стала носієм нових ідей і стереотипів, демонструвала антирелігійний "беспредел". Проте у міжвоєнний період (власне, так само, як і під час адміністративного запровадження соціалістичної обрядовості, що розгорнулось у 1960–1980-х рр.) зламу окремих форм традиційної обрядовості (таких як хрестини, але також весілля і похорон) не відбулося. Як під час активізації боротьби "за комуністичний побут" (і, відповідно, проти релігійних "пережитків"), так і в нетривалі затишшя городяни та селяни, нехай нелегально або за посередництвом третіх осіб, не всі, а в якійсь своїй частині, але знову і знову, попри заборони і загрози покарання, звертались до церкви і хрестили дитину за християнським обрядом. Натомість радянським "октябринам" і "червоним хрестинам" не судилось увійти навіть у перелік елементів "радянської" системи. При всіх намаганнях влади вони зникали раніше, ніж могли у неї потрапити.

Література

1. Архів наукових фондів рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ), ф. 1, од. зб. 661, 135 арк. Етнографічна комісія. Сталінський педтехнікум. Весілля, народження, смерть, замовляння, анекдоти, прислів'я, пісні, частушки, казки, народний календар та інше; голосіння. Записали студенти. 1927–1929 рр. (і без дат). Рукопис.
2. АНФРФ ІМФЕ, ф. 1–6, од. зб. 621, 167 арк. Етнографічна комісія. Пирятинський педтехнікум ім. Гр. Сковороди. Пісні, родинно-побутова

обрядовість, весілля, господарча діяльність, побут та інше, дитячі ігри та забави. Записали студенти. 1925–1928 рр. Рукопис.

3. Владиченко Л. До історії державного органу у справах релігії в Україні [Електронний ресурс] / Л. Владиченко // Релігія в Україні. – Режим доступу:

<http://www.religion.in.ua/main/analitica/11954-do-istoriyi-derzhavnogo-organi-u-spravax-religij-v-ukrayini-chastina-ii-1920-1991-roki.html>. – Назва з екрана.

4. До 90-річчя відділів РАЦС [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://sumyjust.gov.ua/p/news/print:page,1,1286-post172.html>. – Назва з екрана.

5. Міхєєва О. К. "Голос в'язня": тюремна тематика в публічному дискурсі України часів непу [Електронний ресурс] / О. Міхєєва // Історичні та політологічні дослідження (Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2011. – № 1–2 (47–48). – С. 242–255. – Режим доступу:

http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/98/miheieva_holos%20vjaznia.pdf?sequence=1. – Назва з екрана.

6. Свята та обряди Радянської України / О. Ф. Кувеньова, О. М. Кравець, Т. Д. Гірник та ін. – К. : Наук. думка, 1971. – 270 с.

7. Секреты истории: младенцев в СССР "звездили" и сразу принимали в комсомол [Електронний ресурс] // Сегодня. – 2012. – 23 березня. – Режим доступу:

<http://www.segodnya.ua/regions/dnepr/sekrety-istorii-mladentsev-v-cccr-zvezdili-i-crazu-prinimali-v-komcomol.html>. – Назва з екрана.